

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»

ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

EDU.E-HISTORY.KZ
электрондық ғылыми
журнал

2014, №2 (1)

EDU.E-HISTORY.KZ
электронный научный журнал

2014, №2 (1)

EDU.E-HISTORY.KZ
electronic scientific journal

2014, №2 (1)

Құрылтайшы:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Бас редактор

Әбжанов Хангелді Махмұтұлы

Редакциялық алқа:

Р. Абдуллаев (Өзбекстан), Н. Аблажей (Ресей), Б. Аяған, М. Әбусейітова, С. Әжіғали,
Н. Әлімбай, Б. Байтанаев, Қ. Жұмағұлов, Ғ. Кенжебаев, Б. Көмеков,
Мансура-Хайдар (Үндістан), Р. Масов (Тәжікстан), Ә. Мұқтар, В. Плоских (Қырғызстан),
Ю. Петров (Ресей), О. Смағұлов, Сон Ен Хун (Оңтүстік Корея), Е. Сыдықов,
У. Фиерман (АҚШ), А. Чубарьян (Ресей)

Жауапты редактор:

З. Төленова

Редактор:

Р. Көбеев

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ.,

Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,
«Edu.e-history.kz»

электрондық ғылыми журналының редакциясы

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Электрондық мекен-жай: <https://edu.e-history.kz/>

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің
Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген.

Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

Учредитель и издатель:

Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова
Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан

Главный редактор

Абжанов Хангелді Махмұтович

Редакционная коллегия:

Р. Абдуллаев (Узбекистан), Н. Аблажей (Россия), Б. Аяган, М. Абусейтова, С. Ажигали,
Н. Алимбай, Б. Байтанаев, К. Жумагулов, Г. Кенжебаев, Б. Комеков,
Мансура-Хайдар (Индия), Р. Масов (Таджикистан), А. Муктар, В. Плоских (Кыргызстан),
Ю. Петров (Россия), О. Смагулов, Сон Ён Хун (Южная Корея), Е. Сыдыков,
У. Фиерман (США), А. Чубарьян (Россия)

Ответственный редактор:

З. Толенова

Редактор:

Р. Кубеев

Адрес редакции:

050010, Республика Казахстан,
г. Алматы,
ул. Шевченко, 28.

Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова,
«Edu.e-history.kz»

Редакция электронного научного журнала

Телефон: +7(727)272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz/>

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о
регистрации: № 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год
(в электронном формате).

При повторной публикации статей, съемке на микрофильмах и других копиях необходимо
обязательно ссылаться на журнал.

Founder and publisher:

Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
of the Committee of Science Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Editor-in-chief:

Abzhanov Khangeldi Makhmutovich

Editorial board:

R. Abdullaev (Uzbekistan), N. Ablazhey (Russia), B. Ayagan, M. Abuseytova, S. Azhigali,
N. Alimbai, B. Baitanaev, K. Zhumagulov, G. Kenzhebaev, B. Komekov,
Mansura-Khaidar (India), R. Masov (Tajikistan), A. Muktar, V. Ploskikh (Kyrgyzstan), Y. Petrov
(Russia), O. Smagulov, Song Yong Hoon (South Korea), E. Sydykov,
W. Fierman (USA), A. Chubaryan (Russia)

Executive editor:

Z. Tolenova

Editor:

R. Kобеev

Editorial address:

050010, Republic of Kazakhstan,
Almaty,
28 Shevchenko Str.
Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology,
«Edu.e-history.kz»
Editorial electronic scientific journal
Phone: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59
E-mail: edu.history@bk.ru
Journal website: <https://edu.e-history.kz/>

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and
Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan,
registration certificate:

No. 14602-ИА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year
(in electronic format).

When re-publishing articles, shooting on microfilm and other copies, it is necessary to refer to the
journal.

МОНҒОЛДАРДЫҢ ШЫҒЫС ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ ЕУРОПАҒА ЖОРЫҚТАРЫ (1241-1242)

Абдимомынов Н.Т.

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Қазақстан Республикасы, Алматы)
Тарих ғылымдарының кандидаты

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты – Батудың бастауымен моңғолдардың Шығыс және Орталық Еуропаға жасаған жорығын (1241-1242 жж.) зерттеу. Еуропалық тарихнамада моңғолдардың католиктік Еуропаның шығыс аймақтарына жорығы жан-жақты зерттелген тақырыптардың бірі болып табылады. Ал отандық тарихнамада бұл тақырып жеткілікті деңгейде зерттелмеген. Осы тұрғыдан алғанда және әлемдік медиевистикада (орта ғасырлар тарихын зерттеу ғылымында) моңғолдардың Еуропаға жорығына қатысты туындаған пікірталасты мәселелерге байланысты, мақаланың жаңалығы батыс зерттеушілерінің көзқарастарын жүйелеуден тұрады, бұл арқылы объективті баға беруге әрекет жасалған. Осы мақсатта автор моңғолдардың Еуропаға жасаған жорығының тарихи алғышарттары мен жоспарларын, Венгрия, Польша және басқа да аумақтарды басып алуға қатысқан моңғол қолбасшылары мен әскерлерінің әскери тактикасын талдады. Мақалада 1241 жылдың 9 сәуірінде еуропалық біріккен ірі әскери коалиция күштері мен моңғол әскерлері арасында болған Легниц шайқасының, сондай-ақ 1241 жылдың 11 сәуірінде венгр королі IV Бела әскері мен Бату бастаған моңғолдар арасында болған Шайо өзені бойындағы шайқастың тарихи маңызы қарастырылған. Сонымен қатар автор моңғолдардың Еуропаға жорығының аяқталу себептері мен Батудың шығысқа қайту себептеріне жүйелі әрі жан-жақты талдау жасаған.

Түйін сөздер: Моңғол шапқыншылығы, Шығыс және Орталық Еуропа, Бату, IV Бела, Легниц шайқасы (1241), Шайо өзеніндегі шайқас (1241), Алтын Орда

МОНГОЛЬСКИЙ ПОХОД В ВОСТОЧНУЮ И ЦЕНТРАЛЬНУЮ ЕВРОПУ (1241-1242)

Абдимомынов Н.Т.

Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Республика Казахстан, Алматы)
Кандидат исторических наук

Аннотация. Целью статьи является исследование похода монголов в Восточную и Центральную Европу (1241-1242 гг.) под предводительством Бату. В европейской историографии как поход монголов в восточные районы католической Европы является одной из разносторонне исследованных тем. В отечественной же историографии эта тема недостаточно изучена. С данных позиций и в связи с появившимися дискуссионными проблемами в мировой медиевистике по поводу похода монголов в Европу, новизна статьи состоит в систематизации взглядов западных исследователей, посредством чего сделана попытка сформировать и дать объективную оценку. С этой целью автором проанализированы исторические предпосылки и планы проведенного монголами похода в Европу; военная тактика монгольских предводителей и войск, участвовавших в захвате Венгрии, Польши, а также других территорий. В статье рассмотрено историческое значение Легницкого сражения, произошедшего 9 апреля 1241 года между силами европейской объединенной крупной военной коалиции и монгольскими войсками, сражения при реке Шайо 11 апреля 1241 года между войсками венгерского короля VI Бела и монголов под предводительством Бату. Наряду с этим автором дан системный и всесторонний анализ причин окончания похода монголов в Европу и причины возвращения Батыя на восток.

Ключевые слова: Монгольское нашествие, Восточная и Центральная Европа, Бату, IV Бела, Битва при Легнице (1241), Битва на реке Шайо (1241), Золотая Орда

MONGOLIAN MILITARY CAMPAIGN IN EASTERN AND CENTRAL EUROPE (1241-1242)

Abdimomynov N.T.

Al-Farabi Kazakh National University (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Candidate of Historical Sciences

Abstract: The aim of the article is study the Mongolian military campaign in Mongols in Eastern and Central Europe (1241-1242), led by Batu. In European historiography as a campaign of the Mongols in the eastern regions of Catholic Europe one of the versatile investigated topic. But in Kazakh historiography this topic poorly investigated. In this position the novelty of this paper is the controversial issues have emerged in the global campaign of medieval studies on the Mongols in Europe, to systematize the views of Western scholars, whereby an attempt to form and give an objective evaluation. The author analyzes the plans for the Mongols campaign in Europe; military tactics Mongolian leaders and troops involved in the territory of Hungary, Poland, and other areas. The article deals with the historical significance of the Battle of Legnica, it happened in April 9, 1241 between the forces of the European Union of the largest military coalition and Mongolian troops, Battle of the Sajo River, April 11, 1241 between the troops of the Hungarian King Bela VI and the Mongols led by Batu. Along with this, the author is given systematic and comprehensive analysis of the reasons for the end of the campaign the Mongols in Europe and the reasons for returning to the east of Batu.

Keywords: Mongol invasion, Eastern and Central Europe, Batu, IV Bela, Battle of the Sajo River, Battle of Legnica, Golden Horde

Кіріспе

Мақалада Бату қолбасшылығымен моңғолдардың Шығыс және Орталық Еуропаға жасаған жорықтарын (1241-1242 жж.) зерттеу көзделген. Еуропалық тарихнамада моңғолдардың католиктік Еуропаның шығыс аудандарына жасаған жорықтары ретінде кеңінен зерттелген тақырыптардың бірі. Ал отандық тарих ғылымында бұл тақырып аса көп зерттелмеген. Осы жағынан алғанда мақаланың жаңашылдығы моңғолдардың Еуропаға жорықтарының әлемдік медиевистикада туындаған дискуссиялық мәселелеріне қатысты батыс зерттеушілерінің ой-пікірлерін жүйелеп талдау арқылы объективті көзқарас қалыптастыруға әрекет жасау болып табылады. Осы мақсатта автор моңғолдардың Еуропаға жасаған жорықтарының тарихи алғышарттары мен жоспарын; Венгрия, Польша және тағы басқа территорияларды жаулауға қатынасқан моңғол қолбасшылары мен әскерлерінің әскери тактикасын қарастырған. Жорық барасында болған 1241 жылы 9 сәуірде болған еуропалық біріккен ірі әскери коалиция күштері мен моңғол әскерлері арасындағы Легница шайқасының, 1241 жылы 11 сәуірде болған Шайо өзені бойындағы Венгрия королі IV Беланың әскері мен Бату қолбасшылығымен моңғол әскерлері арасындағы шайқастардың тарихи маңызын талдаған. Сонымен қатар, моңғолдардың Еуропаға жасаған жорықтың аяқталуы мен Батудың тастап шығысқа керу қайтуының себептері жүйелі түрде кеңінен талданған.

Тарихи деректерге сүйенсек, Моңғол империясының негізін қалаған Шыңғыс хан көзі тірісінде бағындырылған ұлан-ғайыр территорияны өзінің ұрпақтары арасында ұлыстық басқару жүйесі негізінде бөлініске салғаны белгілі. Тұңғыш ұлы Жошыға өз енші иелігін бөліп берумен қатар, әлі де бағындырылмаған батыс аймақтарға жорыққа аттануға тапсырма

берді. Бірақ Жошының әкесінен ерте қайтыс болуына байланысты бұл тапсырманы орындай алмады. Шыңғыс-ханның өсиетін орындау 1235 жылы Қарақорымда ұлы хан Өгөдэй ұйымдастырған құрылтай шешімімен Жошының екінші ұлы Батуға жүктелді [1, 341 б.]. Бату қолбасшылығымен моңғолдардың Батыс жорығы 1236 жылы басталып, бірнеше жылдың ішінде Бату қолы Еділ бұлғарлары, Қыпшақтың батыс бөлігі мен Русь территориясын бағындырды. Ал 1241 жылы Бату бастаған моңғол әскерлері мен бағындырылған аймақтардың құралған жасақтармен бірге католиктік Еуропаның шығыс аймақтарына аяқ басты.

Еуропаға қарсы жорықтың басты мақсаты Венгрия территориясын бағындыру болды. Өйткені, Венгрия – моңғолдар үшін экономикалық жағынан аса тиімді аймақта орналасқан Карпаттан Адриатикаға дейін созылып жатқан жайылымы шүйгін бай-қуатты мемлекет еді. Сондықтан, Моңғолдың құпия шежіресінің мәліметіне сәйкес, жорықтың бастапқы жоспарында моңғол қолбасшылары бағындыруға тиіс он бір халықтың тізімінде мажар халқы аталған еді. Сонымен қатар, бұл жөнінде моңғолдарға бағынудан бас тартып, батысқа көшкен қыпшақ билеушісі Котян [1] мен оның халқының Венгрияға барып король IV Беланың [2] қызметіне қабылданып, жасырынғанын білген ұлы хан Өгөдэйдің корольге жазған қаһарлы хатында сипатталған. Хатты корольге 1239 жылы Русь жеріндегі моңғол жорықтарының куәгері болған венгриялық миссонер Юлиан [3] табыс етті.

Бұл хаттың мазмұны былайша сипатталған: «Мен, Хан, жер бетіндегі өзіме бағынғандарды қолдап, қарсы келгендерді басып-жаншуға билік берілген аспан патшасының елшісімін, саған таңқаламын, мен саған 30-шы рет өзімнің елшілерімді жіберсем де, неліктен олардың біреуін де кейін қайтармадың, не өзіңнің елшілеріңді де жібермейсің, не жауап хатыңды жібермейсің. Сенің бай және қуатты король екеніңді, қол астыңдағы жауынгерлеріңнің саны көп екенін, ұлы корольдікті бір өзің басқаратыныңды білемін. Сол себепті де сенің маған өз еркіңмен бағынуың қиынға соғады. Ал сен өз еркіңмен маған бағынсаң, бұл сен үшін аса қолайлы және пайдалы іс болар еді. Бұған қоса, сен менің куман құлдарымды қамқорлығыңа алғаныңды білемін; солар үшін сенімен жауласуыма жол бермеу үшін, оларды өзіңнің қол астыңда қамқорлығыңа алмауды бұйырамын. Сенімен салыстырғанда кумандарға қашу оңай, өйткені олар шатырсыз үйлерде көшіп-қонып жүретіндіктен, қашып кете алады; ал үйлерде тұратын, қамал мен қалалары бар сен менен қалай қашып құтыласың?» [2, с. 24-25].

Бұл хатқа байланысты, яғни ұлы хан Өгөдэйдің қойған талаптарына қатысты Венгрия королі IV Бела нақты шешім қабылдамады. Бұл Бату басқарған моңғол қолбасшыларының тікелей Венгрия корольдігіне қарсы жорыққа шығуының сылтауы болды. Еуропаға жорықтың жоспары мен мақсаты Батыс тарихнамасында кеңінен талданған. Австриялық шығыстанушы Й. Хаммер-Пургштал, ұлы қаған Өгөдэй Батуға тек Қыпшақтар мен Русьті жаулауға бұйрық берді дейді [3, с. 100]. Ал неміс тарихшысы Б. Шпулердің пікірінше, моңғолдардың батысқа қарай масштабты жорығы кезінде олар тек Қыпшақ пен Русь территориясын ғана бағындыруды мақсат еткен жоқ, сонымен қатар Еуропаның Польша мен Венгрия территорияларын, тіпті одан ары қарай ішкерілей еуропалық территорияларды толықтай бағындыру мақсаты болған дейді [4, с. 16]. Бұл пікірмен келесі бір неміс зерттеушісі Х. Гёкеньянның пікірі де біршама сәйкес келеді. Оның пікірінше, моңғолдардың Батыс жорығындағы алғашқы кездегі мақсаты – Куман елі (Қыпшақ), Еділ Бұлғариясы және Русь князьдіктерін бағындыру болды. Польша мен Венгрияға шабуыл жасауға деген жоспарлары кейіннен пайда болып, ақыр соңында бүкіл Еуропаны да жаулау мақсаттары болған дейді [5, с. 38-39].

Бату басқарған моңғол әскерлерінің Орталық Еуропаға жасаған жорықтары еуропалықтар үшін қолайсыз кезеңде басталды. Өйткені жорық қарсаңында Венгрия, сол сияқты оған көршілес жатқан Польша да Русь секілді орталық билікке бағынбай, шағын бөліктерге ыдырап, феодалдық қоғамға тән өзара талас-тартыс пен бір-бірімен қырқысып

жатқан еді [3, с. 108]. Бұл моңғол қолбасшылары үшін аса тиімді еді. Бату бастаған моңғол қолбасшылары негізгі әскери күшті Венгрияға қарсы бағыттады. Бірақ оған көршілес орналасқан Польша территориясы шағын герцогтіктерге бөлініп, бірімен-бірі қырқысып жатқанына қарамастан моңғолдар үшін айтарлықтай қауіп туғызды. Өйткені, Венгрия королі IV Бела, польшалық герцогтар Сандомирлік Болеслав және Мазовиялық Конрадпен, неміс герцогы Силезиялық Генрихпен туыстық байланыстары бар екенінен моңғол қолбасшылары жақсы хабардар еді. Ал Генрих чех королі Вацлавпен туыстық байланысы болды. Бұл мемлекеттер бір-бірімен шекаралас аймақта орналасты, сондықтан Венгрияға шұғыл түрде көмекке төрт тараптан да әскер келуі мүмкін еді. Ал бұл мүмкіндік жүзеге асқан жағдайда олардың әскерлері шешуші шайқасқа дейін Венгрияда шоғырланып, орасан күшке ие болған соң моңғолдарға үлкен қарсылық туғызу мүмкіндігі болды. Осыған байланысты, моңғол әскерлері Галицияда бірнеше бөлікке бөлініп, Венгрия, Польша, Чехия және Моравия билеушілерінің бірігуіне жол бермеу мақсатында бір уақытта шабуыл жасауды жоспарлады. Осы мақсатта аттандырылған моңғол әскерлерінің сол қанатын Өгөдәйдің ұлы Қадан, Шағатайдың немересі Бөрі және Төленің ұлы Бучек басқарып, шамасы олардың негізгі міндеті қазіргі Молдавия және Трансильвания территориясындағы Венгрия короліне бағынышты жергілікті халық жасақтарының көмекке келуін жүзеге асырмау мақсатында оларға қарсы әскери қимылдар жүргізу еді. Бұл әскери операцияны шұғыл түрде Қадан және Бөрі ханзадалар сәтті аяқтаған [6, с. 45].

Моңғолдардың Венгрияға қарсы жорықтарының куәсі болған Варадиндік Рогердің мәліметі бойынша, моңғолдардың сол қанат әскерін басқарған ханзадалар Оңтүстік Венгрияға басып кіріп, Родна, Варадин сияқты бірқатар қалаларды еш қиындықсыз басып алған. Бұл әскери топ өзінің алдына қойған міндетін толық орындап, соғыс олжасын толық өздерімен бірге алып, Батудың негізгі күштеріне қосылу үшін солтүстік бағытқа қарай жылжыды [7, р. 67]. Моңғол әскерінің оң қанатын Жошының үлкен ұлы Орда мен Шағатайдың ұлы Байдар басқарды. Бұл әскери топтың басты міндеті жоғарыда аталған король IV Белаға одақтас болуға аса ықтимал болған поляк князьдері, тевтон ордені әскерлері мен чех королі Вацлав әскерлерінің әскери көмекке бірігуіне жол бермеу және олардың тарапынан болатын әскери қимылдарына қарсы тұру болды. Сондықтан бұл топ әскери операциясын Венгрияға моңғолдардың шабуылдарына дейін бірнеше апта бұрын бастады. 1241 жылдың қысында Люблин, Завихост және Рацибужға дейін басып кірді. Ал Бату Венгрияға қарсы шабуылға шыққан кезеңде, Орда мен Байдар басқарған әскери жасақтар Висланы кесіп өтті. Еуропалық тарихи деректерге сәйкес, сол жылдың наурыз айында Хмельник түбінде моңғолдар Краков, Сандомир қалаларының жасақтарын талқандаған. Ал Ополь түбінде моңғолдарға қарсы шыққан жергілікті поляк князьдері Владислав Опольский және Болеслав Сандомирский жасақтары да талқандалып, шайқас алаңынан тырағайлап қашты. Бұдан кейін моңғолдар батысқа қарай Одер алқабына дейін жылжып, Ленчиц, Серадз және Куявияны талқандады. Жоғарғы Силезияның князьдерін де шегінуге мәжбүр етті. Ал 1241 жылдың 9 сәуірінде Польша территориясындағы Легница түбінде Байдар және Орда басқарған моңғол әскерлері мен Силезиялық Генрих қолбасшылығымен біріккен еуропалық ірі әскери коалиция әскерлері арасында ірі шайқас болды [7, р. 63].

Легница түбіндегі шайқас – ортағасырлық Польша мен Германия тарихындағы ірі шайқастардың бірі еді. Бұл шайқасқа силезиялық князь Генрих өз әскерімен қоса, поляк рыцарларын, моравия, неміс рыцарлық жасақтарын, француздық тамплиерлер, тевтондық жасақтар мен кіші Польшаның қалған әскери күштерінің басын біріктіріп, моңғолдарға қарсы ірі әскери коалиция құруға қол жеткізді. Моңғолдарға қарсы бұл әскери коалицияға, тек чех королі Вацлав ғана қатынаспады. Еуропалық ірі әскери күштердің жиналғанына қарамастан, олар моңғол әскерінің тегеуріне қарсы тұра алмады. Шайқас нәтижесінде біріккен еуропалық коалиция әскері, Орда және Байдар басқарған моңғол әскерінен ойсырай жеңіліс тауып, көптеген еуропалық коалиция әскері мен қолбасшылары қаза тапты.

Моңғолдар Генрих әскерін толық талқандап, князьдің өзі тұтқынға түсіп, басы алынып Батуға жеткізілді [8, р. 99]. Легница шайқасында ірі жеңіске жеткен Орда мен Байдар басқарған моңғол әскерлері бір ай бойы Моравия жерін ойрандап, содан кейін негізгі бағытта шайқастар жүргізіп жатқан Батудың негізгі әскери күштеріне келіп қосылған. Осылайша моңғол әскерінің оң қанаты алдына қойған міндетін толық орындады. 1241 жылы 9 сәуірінде болған Легница түбіндегі шайқас моңғол қолбасшыларының жоспарына сәйкес, асқан дәлдікпен орындалды.

Легница түбіндегі шайқас Батыс тарихнамасында кеңінен қарастырылған тақырыптардың бірі. Австриялық зерттеуші Й. Хаммер-Пургшталь өз еңбегінде Легница түбіндегі шайқасты – еуропалық өркениет пен моңғолдық тағылықтың арасындағы күресі деп сипаттады [3, s. 13]. Зерттеушінің пікірінше, жеңілістің себебін шайқас кезеңінде әскери күштің арасалмағына қатысты болғанын сипаттай отырып, моңғол әскерлері бар-жоғы 30 мыңға жетер-жетпес жинақталған христиандардың әскерінен бес есе артық болды дейді [3, s. 112]. Бірақ бұл пікірмен келісуге болмайды, өйткені моңғол әскерлері еуропалық коалиция әскерінен бес есе артық болуы мүмкін емес, өйткені моңғол әскерлері бұл кезеңде бірнеше бөліктерге бөлініп, бір уақытта шабуылдар жасаған белгілі. Сонымен қатар, бұл әскери топ моңғолдардың мақсаты да жоғарыда атап өткеніміздей, тек еуропалық әскери күштердің Венгрия әскерімен бірігуіне жол бермеу еді. Сондықтан бұл әскери топтың құрамында еуропалық әскери күштен бес есе артық әскер болуы мүмкін емес. Неміс тарихшысы О.Вольф Легница шайқасында моңғолдар әскери күшінің саны жағынан көп болуымен қатар, әскери соғыс өнерінің шеберлігі жағынан да басым болғанын мойындайды [9, s. 186-187]. М. Правдиннің пікірі бойынша, Легница түбіндегі шайқаста еуропалықтарға қарағанда моңғол әскері саны жағынан аз болған дейді. Ал одақтас еуропалық әскерлердің жеңіліс табуының басты себебін моңғол-татарлардың әскери-техникалық жағынан сапалық қасиеті мен әскери өнерді игеру жағынан басымдыққа ие болуына байланысты болды дейді [10, s. 248-249]. Тіпті, Р. Мёллер және Б. Шпулер секілді неміс тарихшылары ұлттық мүдде тұрғысында біршама бұрмалаушылықтар жасаған. Олардың пікірінше, неміс рыцарлық әскери күші мен неміс билеушілерінің саясаты Еуропа өркениетін моңғолдардың талқандауынан құтқарып, Легница түбіндегі шайқаста маңызды рөлге ие болғанын айтып өтсе, тіпті А. Брюкнер және О. Хётчтің пікірлері бойынша, бұл шайқас Бату басқарған моңғол әскерлерінің Еуропаға жаулаушылық жорықтарын тоқтатуына алып келді дейді [11, с. 111-112]. Бұл мәліметтердің бұрмаланғанын бұдан кейінгі болған оқиғалар дәлелдейді. Бізге мәлім, Генрих басқарған еуропалық коалиция әскерінің талқандалуынан кейін, моңғолдар Еуропаға жорықтарын одан ары жалғастырып, 1241 жылы 11 сәуірде Шайо өзені бойында Венгрия королі IV Беланың әскері талқандалған, одан кейін Далмацияны бағындырған соң ғана Бату басқарған моңғол әскерлері Солтүстік Италияға дейін жетіп, ол жерден жорықты Австрия астанасы Венаны қоршауға алғаны белгілі.

Бату және Батыс жорығындағы моңғол қолбасшыларының бәрінен жасы үлкен аса тәжірибелі қолбасшы Сүбәдей басқарған негізгі моңғол қолы Легница шайқасынан екі күннен кейін, 1241 жылдың 11 сәуірінде Шайо өзені бойында Венгрия әскерлеріне қарсы шайқаста айтарлықтай жеңіске жетті. Бұл шайқасқа Венгрия королі өз әскері мен вассалдық аймақтағы әскерлерін жинақтап, моңғолдарға қарсы шықты. Еуропалық тарихи деректерге сәйкес, соғысқа дайындықсыз кіріскен король әскері мен моңғол әскерлері арасындағы алғашқы шайқас Ракос жазығында (Пешт маңында) болған [7, р. 63-64]. Алғашқы шайқастан жеңіліс тапқан IV Бела өз әскерін 1241 жылы 6 сәуірінде Шайо өзенінің маңындағы Мохи жазығына дейін шегініп барды. Бұл жерде король өз әскерімен бекініп, күшті соққы беруді көздеді. Бірақ, оның әскері моңғолдардың алғашқы шайқасынан-ақ үрейленгендіктен бұл әрекеті сәтсіздікке ұшырады [12, с. 107].

1241 жылы 11 сәуірде таңертең король IV Беланың бауыры герцог Коломан және епископ Хугрин қолбасшыларымен ақылдаспай, өз жасақтарымен Шайо өзенінен өтетін

көпірге шабуыл ұйымдастырып, көпірге жиналған шағын ғана моңғол жасақтарын талқандап, онда өз күзеттерін қойды. Ал Бату көпірге қарсы жеті тас атқылауыш соғыс машиналарын қойып, венгриялық күзетті тас-талқан етті. Осыдан кейін Бату әскері көпірден өте бастады. Көпірден өту барысында венгрлік алдыңғы шептегі әскерлерін моңғол әскерлері талқандаса да, Бату қолы күшті қарсылыққа тап болды. Бенедикт Поляктың мәліметінше, герцог Коломан алғашқы ұрыста жеке өзі моңғол қолбасшысын жауынгерлік аты мен қару-жарағымен қоса көпірден құлатып, ажал құштырды делінген. Венгрия әскерінің жан аямай қарсыласуына қарамастан, моңғол әскерлері өзеннен өтіп өз қарсыластарын талқандады. Венгрия әскери лагерлерін қоршауға алып, моңғолдар жебені нөсерше жаудырды. Венгрияның әскери күштері бірлесіп шайқасуға келісе алмады, көптеген барондар шайқасқа дайындық кезеңінде-ақ, келіспей жеке-жеке шабуылдар жасады. Атап айтқанда, герцог Коломан, епископ Хугрин және оларға қосылған Венгриядағы тамплиер магистрі моңғолдарға қарсы шабуылға шықты. Олардың азғана жасақтары талқандалып, герцог пен епископ жараланған соң, өз лагерлеріне қайтуға мәжбүр болса, магистр шайқаста қаза болды. Қалған Венгрия әскерлерінің көпшілігі нөсерлете атылған жебелерден қаза болса, басқалары шабуылға шығуға әскери бұйрық алмағандықтан, майдан шебін тастап, жан-жаққа бас сауғалады. Моңғолдармен шайқас қорытындысы бойынша әскері жеңіліс тапқан король IV Бела өз елін, жерін тастап, Австрияға жан сауғалап қашты. Ал оның бауыры герцог Коломан Пештте жасырынуға талпыныс жасағанымен, Бату, Сүбздей, Орда және Қадан басқарған моңғол әскерлерінің келесі шабуылы осы қалаға жасалды. Пешт және Буда қалалары көп кешікпей моңғолдарға берілді. Эстергом қаласының тағдыры да осындай болды [13, с. 141-143; 7, р. 64-66].

Моңғолдар 1241 жылдың сәуірінен желтоқсанға дейін сол уақыттағы Венгрияның бір бөлігі болған Словакияны талқандады. Бянка, Штявница, Пуканец, Крупина сияқты қалаларын басып алды. Братислава тұрғындары ғана өз қаласын қорғап қалды. 1241-1242 жж. Байдар және Қадаған басқарған моңғол әскерлері Дунайдан өтіп, Бату әскеріне келіп қосылды. 1242 жылдың наурызында моңғолдар Загребті басып алып, Адриатика теңізінің жағалауына келді [14, с. 218-222]. Австрияның бас қаласы Венаны қоршауға алады. Дәл осы 1241 жылы 11 желтоқсанда империяның екінші ұлы қағаны Өгөдздің дүниеден өтуіне байланысты Бату хан қоршаудағы Венаны тастап, ат басын атамекенге бұруға шешім қабылдады [15, 535 б.]. Бұдан кейін Бату өз әскерін бастап шығысқа Босния, Сербия және Болгария территориясы арқылы жылжыды. Осылайша, Бату басқарған моңғол әскерлерінің Орталық Еуропаға жорығы екі жыл жуық уақытқа созылды. Батыс жорығының нәтижесінде «моңғол аттарының тұяғының жеткен жері» Адриатика теңізіне дейінгі территорияны бағындыруды Шыңғыс хан тұңғышы Жошыға аманат еткен тапсырмасын немересі Бату орындады. Рашид ад-Дин мәліметтері бойынша, Бату Венгрия территориясында Еділ бойына кері қайту жөнінде шешім қабылдағанша, 1242 жылдың күзіне дейін болған дейді [6, с. 46]. Мұның алдындағы жорықтарда Бату бағындырылған жерлерде ұзақ уақыт болған емес. Шамасы, Бату бұл территорияларда өз билігін нығайтуға тырысқан секілді. Сондай-ақ, Б. Шпулердің айтуынша, Венгрияда моңғол-татарлар өз монеталарын соға бастады... Олар Тиса және Дунайдың жазық аймақтарын, Еділдің орта және төменгі ағысы бойындағы далалық аймақтар секілді мал жайылымы мен өмір сүру ортасына айналдыруға ұмтылыс танытқан дейді [16, с. 16].

Венгрия тарихнамасында Батудың Венгрияда болған уақыты ауыр кезең ретінде бағаланған. Ал Шайо өзені бойындағы жеңілістен кейін король IV Бела қарсыласпақ түгілі өзінің жеке басының амандығын ойлап бас сауғалаған еді. Бату оның артынан Қаданды қуғынға жіберді. IV Бела моңғол әскерлерінен қашып, Хорватияға барып паналады, осылайша бұл территориялардың да моңғолдар шапқыншылығына ұшырауына алып келді. Қадан бұл елге қаһарлы бұйрық берді. Оны Фома Сплитский былайша сипаттайды: «Мұны сіздерге жеңілуді білмейтін әскер бастығы Кайдан мырза хабарлайды. Өзгенің қанын төгуге

себепші болған адамды қабылдамандар, кездейсоқтан жазалауға ұшырап, бекерге қаза болмау үшін, жауларды біздің қолымызға тапсырыңдар» [12, с. 119]. Фома Сплитский және Рашид ад-Дин мәліметтері бойынша, король IV Бела кемемен қашқан, ал Қадан басқарған моңғол атты әскерлері жағалаумен оның ізіне түсіп, жорық барысында жүріп өткен – Трансильвания, Босния, Сербия, Далмация территорияларын талқандаған. Бұл аудандарды бағындыру жөнінде Батудан арнайы бұйрық алмаған Қадан, берік қорғанысы бар қалалар мен қамалдарға қоршау мен штурм жасамаған. Бірақ Перг, Темешвар, Загреб, Свач, Катарро сияқты қалалар моңғол әскерінің талқандауына ұшырады [12, с. 120; 6, с. 45]. Король IV Беланың басына өз державасынан айырылып, соңынан аралда қаза болған Хорезм шахы II Мұхаммедтің тағдыры түсті. IV Бела өз әскерінен, иеліктерінен, одақтастарынан (Рим Папасы, неміс билеушілері, Австрия герцогы, Венеция да оған көмек көрсетуді қаламады) айырылып, бақытына орай, Қадан басқарған моңғол әскерлерінің қолына түскен жоқ.

Моңғол әскері Адриатика теңізі жағасына жеткен соң, Орталық Еуропа жерін тастап, шығысқа қарай кері бет бұрады. Шығысқа кері қайтуға шешім қабылдаған соң, моңғол әскерлері біртіндеп шығысқа қарай жылжып, Босния, Сербия және Болгария жерлері арқылы кері қайтты. 1242 жылы моңғол түмендері Дунайдың төменгі ағысында бірікті, ал 1243 жылдың басына қарай Қара теңіз және Каспий маңындағы далалық аймақтарға жетті. Батудың жаңадан ғана бағындырылған Орталық Еуропаны тастап, шығысқа кері қайтуы әлемдік медиевистикада түрлі дискуссиялық пікірлер топтамасын қалыптастырды. Батудың поляктар мен венгрлерді жеңген зор жеңісінен кейін жорықты жалғастырмай, Орталық Еуропаны не үшін тастап кеткені, тіпті басып алған территорияларда орнығып қалмағаны да белгісіз. Осыған байланысты зерттеушілердің төмендегідей пікірлерін қарастырып өтуіміз қажет.

Бату басқарған моңғол әскерлерінің Еділ бұлғарларын, Қыпшақтарды және Русьтің жерлерін бағындыру кезінде үлкен шығынға ұшырап, жорықты жалғастыруға әскери күші әлсіреп, тылдағы бағындырылған халықтардың (әсіресе орыс халқының) азаттық күресінен кейін жоспарланған жорықты аяқтай алмай, шығысқа кері бұруға мәжбүр болып, моңғолдардың Еуропаға орасан зор шапқыншылығын тоқтатты деген пікір топтамасы кеңестік тарихнамада үстем болып, осы кезеңдегі көптеген зерттеушілердің еңбектерінде көрініс тапты [17, с. 58-59; 18, с. 94; 19, с. 8]. Кеңес ғалымдары тылдағы көтерілістердің ішінде Евпатия Коловрат жасағының әрекеттері, бұлғар көсемдері Боян мен Джику, қыпшақтардан Бачман бастаған, Бұхарадағы Махмуд Тараби бастаған көтерілістердің әрекеттерін ерекше назарға алды [14, с. 212]. Алайда бұл пікірмен келісуге болмайды. Өйткені біріншіден, Бату және оның қарамағындағы қолбасшылар (әсіресе, Сүбәдей) тек батылдығымен танылған жоқ, сонымен қатар, жорықтарда соғыс тәжірибесін меңгерген тәжірибелі қолбасшылар еді. Егер аталған территорияларда моңғол әскерлері жорықтан әлсіреп, жауынгерлік рухынан тайып, жорықты жалғастыруға дайын емес болса, онда олар асығыс және ойластырылмаған шешім қабылдамайтыны айқын. Сонымен қатар, моңғол қолбасшылары Польша мен Венгрия территориясына жорық жасаудан да бас тартатын еді. Егер Бату әскері әлсіреген болса, ұлы қаған Өгөдэй Мөңке мен Гуюкті кері шақырмай, тіпті батысқа қосымша әскерлер жіберетін еді. Дегенмен, бас қолбасшы Бату және ұлы қаған Өгөдэй алдыға қойған мақсатқа жету жолында майдандағы әскердің өзі жеткілікті екендігін түсінді. Ал моңғолдарға қарсы тылдағы көтерілістер қысқа ғана уақыт аралығында басылғаны белгілі. Мысалы, тарихи деректерде Евпатий Коловрат 1238 жылы қаза болды. Бачман 1240 жылдың күзінде өлтірілді. Ал Бұхарадағы көтеріліс 1238 жылы болса, Еділ бұлғарларының көтерілісі 1243 жылға дейін болған. Сонымен қатар, тарихи деректердің негізін ала отырып, бағындырылған халықтардың өздері де моңғол әскерінің құрамында Польша мен Венгрияға қарсы жорыққа қатынасқанын айтуға болады. Бату басқарған моңғол әскерінің жорық барысында көптеген шайқастардағы әскери шығындарына қарамастан, олардың шайқастардағы аса белсенділігінің себебі жөнінде монах Юлианның айтқан

мәліметі шындыққа жанасады. Оның айтуынша, моңғолдар күшпен бағындырылған көптеген соғыс тұтқындарының ішіндегі соғысқа жарайтындарын жауынгер қатарына алып, оларды шайқас кезінде алдыңғы шепке жіберіп отырған, егер жеңіп жатса оларға алғыс аса үлкен емес, ал егер қаза болып жатса аса назар аудармаған, ал егер шегініп жатса аяусыз өлтірілген. Ал олар моңғол қылышынан аман қалу үшін соғыста қайсарлықпен күресіп, шайқастарда қасық қаны қалғанша күрескен деген еді [20, с. 87]. Міне сондықтан моңғол әскеріндегі адам шығыны аса маңызды болмады. Бұдан шығатын қорытынды бұл көтерілістер моңғолдардың Орталық Еуропаға қарсы жорығының дайындығына және оның жүзеге асуына кедергі бола қоймаған.

Моңғолдардың Еуропаны тастап кері қайтуын, неміс билеушілерінің саясаты мен жеңімпаз рыцарлық әскери күш-қуатының тойтарысынан қауіптеніп, кері қайтты деп айтқан неміс тарихшыларының ұлтшылдық көзқарастағы пікірлері [4, s. 22-23; 21, s. 227]. Олардың пікірінше, неміс рыцарлық әскери күш-қуаты мен билеушілерінің жүргізген саясаты нәтижесінде Легница шайқасы кезінде негізгі күшке айналып, шешуші сәтте моңғол әскерлері жеңіске жеткенімен, олардың сұсынан қаймығып, неміс халқы Еуропаны құтқарды дейді. Бұл пікірмен келісуге мүлдем болмайды. Өйткені Бату Еуропада әскери қимылдарды үздіксіз жүргізді және айтарлықтай ірі жеңілістерге тап болған жоқ. Бату тіпті барлық әскерді бір топқа біріктірмей-ақ, түрлі бағыттар бойынша ұрыс қимылдарын жүргізді. Қадан, Бөрі, Орда мен Байдар бір жылға жуық жеке-жеке ұрыс қимылдарын жүргізді. Шайо өзенінің бойындағы шайқас, Легница түбіндегі шайқастан кейін екі күннен кейін ғана болды [14, с. 218]. Легница және Шайо өзенінің аралығындағы ең қысқа жолдың ұзақтығы 500 шақырым, демек, бұл шайқастарда моңғол әскерлерінің екі бөлек құрамда қатысқан және олар қысылтаяң жағдай қалыптасқан болса да бір-біріне шұғыл түрде ешқандай әскери көмек көрсете алмайтын еді. Ал тәжірибелі Бату, Сүбәдей сияқты қолбасшылар моңғол әскерінің күш-қуаттылығына сенбейтін болса, онда жеке-жеке құрамда шайқастарды жүзеге асырмайтыны белгілі. Тіпті, кейбір батысеуропалық зерттеушілер моңғолдардың Еуропаға жорығын кезекті тағы халықтардың жортуыл ретінде бағалап, шығыс халықтарының Еуропаға жасаған жорықтарының соңғысы; моңғолдар кезінде Рим империясы мен Орталық Еуропаны ғасырлар бойы тітірентіп, Грек-Рим өркениетіне қауіп төндірген көшпелі тайпалар ғұндардың ізімен келді. Бірақ олардың ғұндардан ерекшелігі Римге де, Византияға да қауіп төндірмей, Ұлы қоныс аудару кезіндегі қоныстанған көшпелі халықтар секілді Еуропа жеріне де қоныстанбай, 1241-1242 жж. Силезия, Венгрия және Далмацияға жортуылдар жасады да, Азияға кері қайтты деген еді [11, с. 116].

Моңғол әскери қолбасшылар арасындағы келіспеушіліктер (Батуға қарсы бағынбаушылық танытқан Гуюг, Бөрі ханзадалардың әрекеттері) және ұлы хан Өгөдәйдің алыс Моңғолия жерінде қайтыс болуына байланысты жаңа ұлы ханды сайлау жөніндегі құрылтайға байланысты кері қайтуы себептері болды деген зерттеушілердің пікір топтамасы. Жорық барысында ата жұрт тобын басқарған Гуюг және бас қолбасшы Бату арасында келіспеушілік пайда болды, ата-жұрттың атынан жолға шыққан ұлы хаған Өгөдәйдің ұлы Гуюг, Жошының ұлы Бату билігін мойындамағаны рас. Бірақ осы жағдайдан хабардар болған ұлы хан Өгөдэй жорық барысында алауыздыққа бастама жасаған Гуюгті кері шақырған. Басқаларына қатаң сөгіс бергені жөнінде Моңғолдың құпия шежіресінде сипатталған [1, 346-348 б.]. Гуюгпен бірге Батуға тіл тигізген Бөрі де әкесі Шағатай тарапынан тиісті жазасын алған соң, ол қайта келіп, жорыққа қатынасқаны белгілі. Бөрі бұдан кейін Батуға қарсылық білдірмегені айқын. Оның Польша мен Венгрия территориясындағы ұрыстарда белсенділік көрсету фактісінің өзі де жеткілікті болады.

Бірақ осы пікірлер топтамасындағы ұлы қаған Өгөдәйдің 1241 жылы қаза болуынан кейін Бату қолбасшылығымен шығысқа кері қайтуға шешім қабылдауы кездейсоқ емес еді. Өйткені Бату бұл кезеңде қолбасшылық қабілетімен ғана танылып қойған жоқ, сонымен қатар саяси жағдайды алыстан байқайтын көреген саясаткер еді. Жоғарыда аталған моңғол

қолбасшылары арасындағы басталған келіспеушілікке байланысты, моңғол империясының ұлы қаған тағы үшін бір жағынан Жошы және Төле әулеті, екінші жағынан Өгөдэй мен Шағатай әулеттері арасындағы қайшылықтың салдары кейінгі кезеңдегі империяның тақ мәселесі төңірегіндегі саяси жағдайға әсер ететінін жақсы білді. Сондықтан Бату қолбасшылығымен моңғол әскерлерінің жорықты ары қарай жалғастырмай, жаңадан ғана бағындырылған Орталық Еуропа территориясын тастап кетуінің басты себебі ұлы қаған Өгөдэйдің қаза болуына байланысты империядағы тақ мәселесі төңірегіндегі саяси жағдайдың күрделенуіне байланысты болды. Осылайша, Еуропаны моңғол шапқыншылығынан шалғай Моңғолия жеріндегі ұлы қаған Өгөдэйдің қайтыс болуына байланысты қалыптасқан саяси жағдай құтқарды. Сонымен қатар, неміс зерттеушісі Б. Шпулердің пікірінше, ұлы қаған Үгегейдің өлімінен соң, империяның ішкі саяси жағдайларына байланысты Батудың Еуропада өз иеліктерін кеңейтуге деген жоспарын жүзеге асыруға мүмкіндік бермеді. Моңғол империясындағы тақ мұрагерлігі айналасындағы шиеленістер соңғы он жылдықта (XIII ғ. 40-шы ж.) оның барлық күш-жігерін шығыста болып жатқан саяси оқиғаларға жұмсауына тура келді дейді [16, s. 16].

Қорытындылай келе, Бату қолбасшылығымен моңғол әскерлерінің католиктік Еуропаның шығыс аудандарына жасаған жойқын жорықтары батыс әлемінің саяси жағдайын күрделендіре түсті. Моңғол жорықтары жөніндегі қорқыныш Батыс Еуропаның шалғайда орналасқан мемлекеттеріне дейін кеңінен тарап, еуропалық анналистер сол уақыттарда өз жазбаларында моңғолдардың шапқыншылығы жөнінде мәліметтер кеңінен сипатталған. 1242 жылы Бату қолбасшылығымен моңғол әскерлері Орталық Еуропаны тастап шығысқа кері қайтқанына қарамастан, Еуропа мемлекеттерінде моңғол экспансиясының қаупі біршама уақыт бойы сейілген жоқ. Моңғолдардың Легниц түбінде және Шайо өзенінің бойында жасаған қырғын шайқастарынан кейін, Еуропада үрей мен қорқыныш билеуіне толықтай негіз бар еді. Орталық Еуропаға моңғолдардың шапқыншылығы жөніндегі ақпараттар Батыс Еуропа мемлекеттеріне ертерек келіп жетсе де, олардың моңғолдарға қарсы тұруға дайындығы жоқ еді. Ол жөнінде италян тарихшысы И. де. Рачевилздің айтқанындай, XIII ғасырдың алғашқы жартысында моңғол жаулауы Еуропаға үлкен қауіп туғызды. Еуропада оған қарсы төтеп бере алатын, әскери жағынан жеткілікті деңгейде күш-қуатты және сол кезеңде сипаттағандай, озбыр көшпелі халықтың әскеріне қарсы тұра алатын шіркеу немесе бірде-бір еуропалық ұлт жоқ еді дейді [22, p. 14]. Тіпті, моңғолдардың 1240-1241 жж. жасаған жорықтарынан кейін де Шығыс және Орталық Еуропа мемлекеттері арасында феодалдық қоғамға тән князьдіктер арасындағы немесе ұлттар арасындағы талас-тартыстар тоқтамай, жалғасын тауып жатқан еді. Бірақ, Моңғол империясы тарапынан Еуропа халықтарын жаулауға бағытталған ірі масштабты жаңа жаулаушылық жорық ұйымдастырған жоқ. Моңғол империясының еуропалық саясаты осы кезеңнен бастап Жошы ұрпақтарының қолына өте бастады. Бірақ, Батысқа жасалған жорықтан кейін Бату өмірінің соңғы 13 жылында ешқандай ірі жорықтарды ұйымдастырған жоқ, өз иелігіндегі территорияларды батысқа қарай кеңейтуге деген идеяға тым ұстамдылықпен қарады.

Бату билігінен кейін билікке келген Алтын Орда ханы Берке өз ықпалын Орталық Еуропада нығайтуға ұмтылыс танытты. Мұның дәлелі ретінде Берке ханның моңғол шапқыншылығынан кейін өзі билігін нығайтқан Венгрия королі IV Белаға жіберген хаты дәлел бола алады. Берке хан Венгрия билеушісіне бірқатар талаптарды қойып оны орындамаған жағдайда қарсы жорық жасайтынын да ескертті. Король IV Бела XIII ғ. 50-60-шы жылдары чех королі II Оттокардтан айтарлықтай жеңіліс тапқан еді. Осындай саяси күрделі жағдайда іс жүзінде Беркенің ұсынысын қабылдауға дайын еді. Бірақ Рим папасы IV Александрдің саяси ықпалы мен оның шығыстан төнген жауларына қарсы көмек беруге деген уәдесіне байланысты IV Бела Алтын Орда билеушісінің талаптарын орындаудан бас тартты. Бірақ Берке хан Венгрияға қарсы жазалаушы әскерін жіберу жөнінде әрекетін моңғол әлеміндегі ішкі азаматтық соғыстардың өршуіне байланысты жүзеге асыра алмады. Моңғол

империясындағы Құбылай және Арық Бұға арасындағы күрес пен Алтын Орданың оңтүстігіндегі бәсекелес көршісі Хулагулық Елхандар мемлекетімен Кавказ аймағы үшін үздіксіз соғыстар Еуропаға жорықтың жүзеге асырылуына кедергі келтірді. Ал кейінгі XIII ғ. 80-ші жылдарындағы Алтын Орда әскерінің Болгария, Венгрия және Польшаға Алтын Орда билеушісі Төле-Бұға мен саяси ықпалды түменбасы Ноғайдың жасаған тонаушылық жорықтары сәтсіздікке ұшырады. XIV ғасырдан бастап, Еуропа мемлекеттерінің шығыс бағытындағы саясатында моңғол жорықтары аса үлкен қауіп төндірмеді. Бірақ Венгрия, Польша, Литва және Оңтүстік Русьтің саяси қарым-қатынастарында Жошы ұрпақтарының саясаты маңыздылығын жоймады.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Моңғолдың құпия шежіресі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 400 б.
2. Из «Письма венгерского монаха Юлиана» // История Золотой Орды. Сборник материалов. – СПб.: Европейский Дом, 2003. – С. 23-25.
3. Hammer-Purgstall J. von. Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland. – Pesth: C.A. Hartleben's Verlag, 1840. – 683 s.
4. Spuler B. Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland, 1223-1502. 2., erweiterte Auflage. – Wiesbaden: Otto Harasowitz, 1965. – 638 s.
5. Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen. 1235–1250. Graz – Wien- Köln: Styria, 1985. – 335 s.
6. Рашид ад-Дин. Сборник летописей / пер. с персидского Ю.П. Верховского, прим. И.П. Петрушевского. – М.-Л., 1960. – Т.2. – 248 с.
7. Jackson P. The Mongols and the West, 1221–1410 / – (Nachdr.), 3. (print.). – Harlow, England (u,a.): Pearson Longman, 2006. – 414 p.
8. Chambers J. Devil's Horsemen: The Mongol Invasion of Europe. – NewYork: Atheneum, 1979. – 190 p.
9. Wolff O. Geschichte Mongolen oder Tataren besonders ihres Vordringes nach Europa... – Breslau: Verlag von Carl Dülfer, 1872. – 429 s.
10. Prawdin M. Dschinghis-Khan. Herrscher der Mongolen. – Bergisch Gladbach: Lübbe, 1979. – 494 s.
11. Гатин М.С. Проблемы истории Улуса Джучи и постордынских тюрко-татарских государств Восточной Европы в немецкой историографии: Дисс. ... канд. ист. наук. – Казань, 2006. – 257 с.
12. Фома Сплитский. История архиепископов Салоны и Сплита / вступ. ст., пер., коммент. О.А. Акимовой. – М.: Индрик, 1997. – 319 с.
13. Почекаев Р.Ю. Батый. Хан, который не был ханом. – СПб.: Евразия, 2007. – 350 с.
14. Пашуто В.Т. Монгольский поход в глубь Европы // Татаро-монголы в Азии и Европе: сб. статей. – 2-е изд. – М.: Наука, 1977. – С. 210-227.
15. Қинаятұлы З. Шыңғыс хан және Қазақ мемлекеті. – Алматы: Тарих тағылымы, 2010. – 728 б.
16. Spuler B. Geschichte der islamischen Länder, ein Überblick. Die Mongolenzeit. – B.: Wissenschaftl. Edionsges, 1948. – 76 s.
17. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и ее падение. – М.-Л.: Изд-во АН СССР, 1950. – 473 с.
18. Каргалов В.В. Монголо-татарское нашествие на Русь. – М.: Просвещение, 1966. – 136 с.
19. Тихвинский С.Л. Татаро-монгольские завоевания в Азии и Европе // Татаро-монголы в Азии и Европе: сб. статей. – 2-е изд. – М.: Наука, 1977. – С. 3-22.

20. Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII-XV вв. о татарах и Восточной Европе // Исторический архив. – М.- Л.: Изд-во АН СССР, 1940. – Вып.3. – С.71-113.
21. Strakosch-Grassman G. Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 und 1242. – Innsbruck, 1893. – 227 s.
22. de Rachewiltz I. Papal Envoys to the Great Khans. – London and Stanford, CA, 1971. – 230 p.

МАЗМҰНЫ

Абдимомынов Н.Т	
МОҢҒОЛДАРДЫҢ ШЫҒЫС ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ ЕУРОПАҒА ЖОРЫҚТАРЫ (1241-1242)...	8
Байжуманова З.Б.	
КҮРЕҢБЕЛ Өңіріне этно-тарихи экспедиция	19
Баудиярова Қ.Б.	
ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛА ПСИХОЛОГИЯСЫ	24
Ерғазы Қ.Е.	
ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ МАТЕРИАЛДАРЫ.....	29
Қабиденов М.	
ҚР МЕН ҚХР АРАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӘРІПТЕСТІКТІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН БОЛАШАҒЫ	34
Талеев Д.А.	
СОЗАҚ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫНЫҢ ТІРЕК ҚАЛАСЫ	39
Тасилова Н.А., Байдаuletова М.Д.	
АУЫЗША ТАРИХ АЙТУ ДӘСТҮРІНДЕГІ ҚАЗАҚ БАТЫРЛАРЫНЫҢ ЕРЛІГІ МЕН ЕРЕКШЕ ҚАСИЕТТЕРІ.....	47

СОДЕРЖАНИЕ

Абдимомынов Н.Т	
МОНГОЛЬСКИЙ ПОХОД В ВОСТОЧНУЮ И ЦЕНТРАЛЬНУЮ ЕВРОПУ (1241-1242).....	8
Байжуманова З.Б.	
ЭТНО-ИСТОРИЧЕСКАЯ ЭКСПЕДИЦИЯ В РЕГИОН КУРЕНБЕЛЬ	19
Баудиярова Қ.Б.	
ПСИХОЛОГИЯ ДЕТЕЙ В НЕПОЛНЫХ СЕМЬЯХ КАЗАХСТАНА.....	24
Ерғазы Қ.Е.	
ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ МАТЕРИАЛЫ ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА	29
Кабиденов М	
ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РК И КНР	34
Талеев Д.А.	
СУЗАК – ГЛАВНЫЙ ГОРОД КАЗАХСКОГО ХАНСТВА.....	39
Тасилова Н.А., Байдавлетова М.Д.	
ПОДВИГИ И ОСОБЕННОСТИ КАЧЕСТВА ЛИЧНОСТЕЙ БАТЫРОВ В КАЗАХСКОЙ ТРАДИЦИОННОЙ УСТНОЙ ИСТОРИОЛОГИИ	47

CONTENTS

Abdimomynov N.T.	
MONGOLIAN MILITARY CAMPAIGN IN EASTERN AND CENTRAL EUROPE (1241-1242).....	8
Baizhumanova Z.B.	
ETHNO-HISTORICAL EXPEDITION TO THE KURENBEL REGION.....	19
Baudiyarova K.B.	
PSYCHOLOGY OF CHILDREN IN INCOMPLETE FAMILIES OF KAZAKHSTAN	24
Karlygash Ergazy	
ETHNOGRAPHIC MATERIALS OF CENTRAL KAZAKHSTAN.....	29
Kabidenov M.	
PROBLEMS AND PROSPECTS ECONOMIC COLLABORATION BETWEEN RK AND REPUBLIC OF CHINA.....	34
Dokey Taleev	
SOZAK AS A MAIN CITY OF THE KAZAKH KHANATE	39
Tasilova N.A., Baydavletova M.D.	
EXPLOITS AND ESPECIALLY THE QUALITY OF BATYR INDIVIDUALS IN THE KAZAKH TRADITIONAL ORAL ISTORIOLOGY	47

EDU.E-HISTORY.KZ

Электрондық ғылыми журналы
2014. 2 (1)

Бас редактор: Әбжанов Х.М.

Компьютерде беттеген: Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 30.06.2014.

Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 4,6.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй